

ДО ПРОБЛЕМИ КОМПОЗИТИВНОЇ СЕМАНТИКИ АНГЛІЙСЬКИХ АНТРОПОЛЕКСЕМ-НОВОТВОРІВ

І.П. Ярошук (Харків)

У статті розглянута композиційна семантика англійських неогенних різноструктурних дериватів та композитів, що формують цілісну структуру макроконцепту «ЛЮДИНА». Проведено аналіз типових для дослідженого матеріалу лексичних одиниць, та їх схемних семантичних структур – пропозиції та фрейму.

Ключові слова: акціональна схема, антрополоксема, внутрішній лексикон, концептуальна структура композиційна семантика, пропозиція, фрейм.

І.П. Ярошук. К проблеме композитной семантики английских антрополоксем-новообразований В статье рассматривается композиционная семантика английских неогенных разноструктурных дериватов и сложных слов, которые формируют целостную структуру макроконцепта «ЧЕЛОВЕК». Проведен анализ типичных для материала исследования лексических единиц и их схемных семантических структур – пропозиции и фрейма.

Ключевые слова: акциональная схема, антрополоксема, внутренний лексикон, композиционная семантика, концептуальная структура, пропозиция, фрейм.

I.P. Yaroschuk. To the problem of composite semantics in the English neologisms - anthropolexemes. The article deals with composite semantics of diverse new English derivatives and compounds comprising the integral structure of the macroconcept "PERSON". The analysis is based on lexical units typical for the examined material and concerns the schematic semantic structures – propositions and frames.

Key words: action scheme, anthropolexeme, composite semantics, conceptual structure, frame, internal thesaurus, proposition.

Низка публікацій останніх років свідчить про зростаючу зацікавленість у вивченні проблем концептуальної інтеграції (Кубрякова О.С., Бондарко А.В., Нікітін М.В., Болдирев Н.Н., Жаботинська С.А.); ком-

позиційної семантики похідного слова (Кубрякова О.С., Ольшанський І.Г., Харитончик З.А., Позднякова Е.М., Ірисханова О.К.); закономірностей семантичного розвитку структурної та семантичної компо-

зиційности (Князева Г.Ю.). Сукупно визначені проблеми втілюються у розробці нового напрямку лінгвістики під назвою «композиційна семантика», завданням якого є вивчення значення комплексних знаків мови на основі інтегрування компонентів комплексного цілого.

Завдання пошуку кореляцій між ментальними та мовними структурами надає нового імпульсу когнітивним дослідженням в галузі вивчення семантики нових одиниць номінації, утворених на межі нового тисячоліття. У фокусі нашої зацікавленості як об'єкт дослідження перебувають неогенні номінативні лексичні одиниці на позначення людини (антрополоксми) різних структурних типів, які ми намагаємося аналізувати з позицій композиційної семантики та з урахуванням характеру зв'язку ментального змісту з мовною семантикою при означенні в процесі номінації. Такий підхід ще не набув широкого розповсюдження в вітчизняній лінгвістиці, що й обумовлює актуальність нашого дослідження.

Матеріалом для аналізу послужили новотвори антрополоксми англійської мови, загальна кількість яких складає 2500 одиниць. Корпус досліджених одиниць створювався методом суцільної виборки з низки публіцистичних видань Великої Британії та США та сучасної англійської художньої літератури. Дане дослідження зосереджене на вивченні різноструктурних дериватів та композитів на предмет їх композиційної семантики, утворених на базі вже існуючих в англійській мові лексичних одиниць, де під членуванням форм ми розуміємо здібність мовців встановлювати внесок окремих компонентів в структурі форми до їхнього змісту, а під композиційністю – особливу властивість форми сигналізувати про свій зміст згідно існуючих в мові правил сполучення елементів в одне ціле, що надає можливість охарактеризувати принципи утворення нових слів і набуття існуючими словами нових значень [8, с. 448].

Метою статті є аналіз схемних семантичних або основних концептуальних структур – пропозиції та фрейму, що об'єднують декілька концептів в єдине ціле та демонструють таксономічну глибину макроконцепту «ЛЮДИНА», представленого складною базою даних (всі знання про людину, її спосіб життя, повсякденну та професійну діяльність, стосунки з іншими членами суспільства, культуру etc.). Згідно Ч. Філмору, фрейм являє собою систему концептів для представлення стереотипних ситуацій, пов'яза-

них таким чином, що для їх розуміння ми маємо досягнути цілісної структури до складу якої вони входять. Також існують міжфреймові відносини, які формуються в результаті включення одного і того ж самого мовного матеріалу до різних фреймів, що обумовлюють подібність відношень та субстанцій, а також контекстів використання в житті людини [7, с. 111]. Пропозиція як основний принцип структурування фрейму включає два взаємопов'язаних концепти – цільовий логічний суб'єкт та логічний предикат, в якій предикат приписує суб'єкту певну вицленовану ознаку, і в якому ідентифікація та характеристика не тільки диференціюються матеріально та позиційно, але й набуває для свого вираження різні мовні форми. Така пропозиційна структура трактується водночас і як елементарний фрейм, і як конститутивний елемент фрейму. Специфіка пропозицій та фреймів як цілісних концептуальних структур багатьох аспектах обумовлює ізоморфний процес породження мовленнєвих висловлень та окремих номінативних одиниць, так само як і вибір засобів для їх реалізації [6, с. 335]. Основою для такого твердження, на думку О.С. Кубрякової, є те, що «структурним зв'язкам в мові передують глибокі змістовні зв'язки» [5, с. 55].

В акті номінації відбувається проходження стадій певної схеми категоризації світу, а також встановлення об'єктних зв'язків в цьому світі, розпізнавання подоби різних об'єктів, спільність їх ознак тощо [2, с. 156]. Процеси мислення найчастіше безпосередньо відображаються в мовних структурах, які можна зобразити у вигляді абстрактних схем, складених згідно правил комбінаторики елементів. Схеми являють собою укорінені в мисленні зразки нашого досвіду, які можуть використовуватися в процесі продукування та розуміння мовних одиниць. Тим самим мовні одиниці пов'язані зі структурами знання, які їх породжують та відповідають за їх інтерпретацію [9, с. 78].

Таким чином, когнітивний підхід у вивченні процесу номінації ставить на перший план такі питання як: визначення (1) концептуальної структури цілісного значення мовної одиниці, (2) фрагменту цієї структури, що об'єктивується в позначенні (мотиваторі), (3) способу представлення цього фрагменту в матеріальній формі знаку [3, с. 149-150]. Спираючись на ономазіологічну модель О.С. Кубрякової, яка складається з 3 частин: ономазіологічний базис (цільовий концепт), ономазіологічна ознака та предикат-зв'язка [4, с. 198], можна ідентифікувати семантику

лексичної одиниці шляхом вирішення цих фундаментальних питань.

Номінативні процеси відбуваються на основі внутрішнього лексикону людини, який, на думку С.А. Жаботинської, поділяється на дві зони: в першій концепти безпосередньо пов'язані з мовними формами, тобто «вони підводяться під певні, конкретні «тіла» знаків»; в другій зоні містяться «концептуальні абстракції, індуковані формами мови або загальною організацією мовних систем, але такі, що не мають безпосередніх мовних корелятивів» [1, с. 8].

Таке розуміння внутрішнього лексикону як дуалістичного утворення корелює з поглядами інших дослідників. Варто згадати цікаві експерименти С. Пінкера, за допомогою яких він намагається довести роздільність існування в свідомості людини лексичного («*words*») та граматичного («*rules*») модулів «Перша субстанція – це лексикон, в якому розташовані слова на позначення зовнішньої та внутрішньої дійсності. Лексиконом керує спеціальний механізм зберігання та пошуку одиниць у пам'яті. Друга субстанція – це граматика, до якої належать усі правила для позначення відношень між об'єктами зовнішньої та внутрішньої дійсності. Граматикою керує механізм сполучення аналізу послідовностей символів» [11, с. 7]. О.С. Кубрякова з цього приводу займає дещо іншу позицію, зазначаючи лише, що «граматика вступає в свої права і у внутрішньому лексиконі, оскільки головна одиниця номінації – слово – включається до внутрішнього лексикону разом із властивими їй граматичними, а, значить, обов'язковими значеннями» [4, с. 47]. Оскільки за словом стоять також знання про його включення у синтаксичну конструкцію та способи її розгортання у просторі та часі, слово є «втіленням не тільки граматичних і семантичних, але й дискурсивних властивостей» [4, с. 52].

Всі одиниці внутрішнього лексикону людини (перша зона) утворюють концептуальну мережу, яка формується п'ятьма базисними фреймами (друга зона) – предметним, акціональним, посесивним, ідентифікаційним та компаративним [2, с. 151]. Фрейми демонструють вихідні, найбільш узагальнені (схемні) принципи категоризації та організації вербалізованої інформації про навколишнє предметне середовище людини. Ми зосередимо свою увагу на аналізі особливостей акціонального фрейму, адже значна частина (близько 30%) антрополоксем-новотворів утворюється саме за цією схемою.

Акціональний фрейм виділяється на основі пропозиції, що включає предмет-агенса та виконуваний їм акт, позначений дієсловами *діє/робить* (*does: acts/makes*). Такий тип пропозиції називають **акціональною схемою**. Залежно від характеру самого акту, схема може мати три варіанти актуалізації застосовується для найменування агента дії:

Схема стану / процесу «ДЕХТО-агенса діє», представлена в мовних одиницях, що включають дієслова неспрямованої дії (в тому числі ті, що позначають зворотню дію, спрямовану на сам агенса). Термін діє (*acts*) означає зберігає або змінює свою власну ознаку (кількість, якість або місце) у певний момент або інтервал часу, що позначає процес. Схема дії включає 2 елементи: *X acts*, наприклад:

He dives / is diving > a person who dives, a diving person > **«diver»** – (футбольний сленг) «гравець, який симулює спотикання або перешкоджання суперником для того, аби виграти удар або пенальті» > людина, яка ниряє > **«нирятьник»**.

Більшість акціональних схем ускладнені за рахунок додаткових елементів, наприклад, схема руху являє собою комбінаторику процесуальної схеми та схеми дії, вказуючи на місце початку процесу, напрям руху, мету або кінцевий пункт руху, умову тощо. Таким чином, її структура відповідає *X acts + VAR (variable)*:

Схема дії, на відміну від попередньої, містить зв'язку *діє на будь-який об'єкт* (*acts upon*), моделює акт, позначений дієсловами спрямованої дії. Такий акт може два варіанти. В одному випадку дія означає фізичний або ментальний контакт між агенсом та пацієнсом, в якому пацієнс не зазнає змін: «ДЕХТО-агенса чинить вплив на БУДЬ-КОГО/БУДЬ-ЩО-пацієнс» – *X acts upon Y (patient)*:

A teaching assistant, particularly one who works individually with children who have special language or learning needs > a person who educates children with paranormal needs > **«para-educator»** > людина, яка навчає або навчає дитину з фізичними або розумовими вадами > **«наставник»**.

В іншому випадку такий вплив агенсу (або інструменту) на пацієнс є результативним, пацієнс зазнає змін: агенса робить його ТАКИМ. Тим самим пацієнс стає афективом: «ДЕХТО/ДЕЩО-агенса впливає на ДЕКО-ГО/ДЕЩО-афектив» – *X acts upon Y^x (affective)*:

A contractor in a Third World country who recruits local programmers and shops them around to software

companies in North America. > a person who shops bodies > **«body shopper»** > вербувальник який «купує» місцевих програмістів > **«вербувальник програмістів»**.

A corporate Big Thinker who comes up with visionary ideas and then projects their trajectory into the future. > a person who “shoots arrows” > **«arrow shooter»** > людина, яка створює далекоглядні проекти та плани їх реалізації. > людина, яка генерує ідеї > **«генератор ідей»**.

В останніх прикладах нові найменування формуються шляхом метафоричного переносу значення, асоціюючи мету та результати дій з професіями, пов'язаними з іншими сферами діяльності.

Акціональні схеми можуть розширюватись за рахунок додаткових ролей з традиційного списку [7, с. 123; 8, с. 134]. Ролі, на які в концептуальній схемі вказують відповідні прийменники, доцільно групувати наступним чином:

(1) **робить/чинить з** – сірконстант (супровідник, помічник, інструмент) – **X makes (does) with C (a circumstance)**:

An American executive who confers with the Fifth Amendment of the U.S. Constitution to avoid giving testimony regarding possible wrongdoing at his or her company. > **«Fifth Amendment Capitalist»** > керівник в США, який узгоджує діяльність компанії з п'ятою поправкою Конституції > **«капіталіст з п'ятою поправкою»**;

(2) **робить/діє через** – стимул (намір, причина) – **X makes (does) due to C (a cause)**:

A person who tours to a foreign country to sample the local drugs or the indigenous narcotic plants. > a person who tours for the sake of narcotics > **«narco-tourist»** > людина, яка подорожує заради придбання наркотиків > **«наркотурист»**;

(3) **діє/робить якщо, незважаючи на** – передумова (умова, поступка) – **X does (makes) despite C (a condition)**:

An employee with a cold or the flu who insists on showing up for work. > a person who troops to work in spite of his cold (mucus) > **«mucus trooper»** > робітник, якому нежить не стає на заваді;

(4) **діє/робить заради, для реципієнту** (адресат, бенефактив / maleфактив, чії дії спрямовані на досягнення певного результату): **X acts for the sake of R (a recipient)**:

A proponent of abortions = a person who is pro death

of the embryo > **«pro-death»** > **«пробічник абортів»**;

An opponent of abortions = a person who is pro life of the embryo > **«pro-lifer»** > **«противник абортів»**;

Субфрейми акціонального фрейму можуть також доповнюватись локативним та темпоральним слотами, що входять до складу предметного фрейму:

(5) **діє/робить звідти, там** – локатив (джерело, шлях/місце, мета) – **X makes (does) + L (location)**:

A person who quits a high-stress job in an effort to lead a simpler life. > a person who shifts down, a shifting down person > **«downshifter»** > людина, яка пересувається до нижчого рангу, не прагне до кар'єри > **«антикар'єрист»**;

A person who retires to a seaside dwelling > a person who changes for the seaside > **«seachanger»** > людина, яка переселяється до морського узбережжя > **«переселенець до морського узбережжя»**;

(6) **діє/робить з тих пір, тоді, до тих пір** – темпоратив (початок, відрізок часу, кінець) – **X makes (does) + T (temporal slot)**:

A person who learns smth. (acquires knowledge, a skill) when it is needed > **«just-in-time learner»** > людина, яка набуває знання, навички, коли вони потрібні > **«вчасний учень»**;

A person who is willing to work at any time, day or night (round the clock) > **«clockless worker»** > робітник, якому байдуже в який час працювати вночі або вдень > **«працівник незалежний від часу»**.

Якщо об'єкт дії співвідноситься з дієсловами на позначення почуттєвого сприйняття або ментальних процесів, то таку роль називають «експірієнсором» – **X experiences Z** [2, с. 153]:

Person who watches (supervises) → **«voyeur»** від французького дієслова **«voir»** (бачити). Композит **«breeder voyeur»** ускладнений метафоричним порівнянням людини традиційної сексуальної орієнтації з твариною-плідником, що й обумовлює значення цієї інновації:

A heterosexual person who attends a gay bar or event in order to observe gay life > **«спостерігач гомосексуалістів»**.

Якщо дія агента не спрямована на жодний об'єкт, таку роль можна визначити як **ecmiv** – **X acts**, яка звичайно співвідноситься з дієсловами на позначення руху або стану:

A person with no sense of balance due to a damaged vestibular system > a person who wobbles > **«wobbler»** > людина, яка хитається при ходінні > **«хиткий ходоک»**.

При розширенні будь-якого варіанту акціональної схеми за рахунок додаткових ролей, ці ролі можуть бути об'єктивованими мотиватором, або внутрішньою формою мовного знака, наприклад: (схема дії + сірконстант-інструмент) – *X acts + I (instrument)*:

А person who sits with a beeper > *«beeper-sitter»* > а person who assumes responsibility for recording another person's incoming beeper messages > людина, «висиджує», реєструючи повідомлення чужого біпера > «квочка з біпером».

Підсумовуючи можна зробити висновок про те, що принципи композиційної семантики розповсюджуються як на комбінаторику похідних слів, так і на їх участь у певних конструкціях. Комплексний аналіз номінативних схем надає можливість кращого розуміння того, як знання та досвід людини відбиваються у словах та допомагають оцінити вклад композиційної семантики до когнітивної науки. Перспективою подальшого дослідження є детальний аналіз специфіки інших типів номінативних схем (базисних фреймів) у концептуальній мережі внутрішнього лексикону людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жаботинская С.А. Ономазиологические модели и событийные схемы // Выходя за традиционные рамки : сб. научн. трудов, посвященный 80-летию Елены Самойловой Кубряковой / С.А. Жаботинская. – Рукопись – 2008. – С. 1-14.
2. Жаботинская С.А. Теория номинации: когнитивный ракурс / С.А. Жаботинская // Вестник Московского гос. лингвистического университета. – М. : МГЛУ, 2003. – Вып. 478: Лексика в разных типах дискурса. – С. 145-164.
3. Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е.С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.С. Серебренников (ред). – М. : Наука 1988. – С. 141-172.
4. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е.С. Кубрякова – М. : РАН, 1997. – 331 с.
5. Кубрякова Е.С. Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи / Е.С. Кубрякова – М. : Наука 1991. – 240 с.
6. Кубрякова Е.С. Язык и знание / Е.С. Кубрякова – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
7. Fillmore Ch. J. Frame semantics / Ch. J. Fillmore // The Linguistic Society of Korea (ed). Linguistics in the Morning Calm. – Seoul : Hanshin Publishing Co, 1982. – P. 111-137.
8. Goldberg A.E. Constructions: A construction grammar approach to argument structure / A.E. Goldberg. – Chicago & London : The University of Chicago Press, 1995. – 278p.
9. Kemmer S. Schemas and lexical blends // H. Cuykens, T. Berg, R. Dirven, & K.-U. Panther (eds). Motivation in language: Studies in honor of Gunter Radden / S. Kemmer. – Manuscript. – 2001. – P. 17-68.
10. Langacker R.W. Foundations of cognitive grammar. V. 1: Theoretical prerequisites / R.W. Langacker. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1987. – P. 1-40.
11. Pinker S. Words and Rules: the Ingredients of Language / S. Pinker. – NY : HarperCollins Publishers Inc., 1999. – 218 p.